

מערך הקליניקות
הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר אילן

The Civil Legal Aid Clinic
in Jewish Law Tribunals

הקליניקה לסיוע אזרחי
על פי המשפט העברי

ביקורת המשפט העברי על הצעת חוק עידוד הצלת מזון, התשע"ה–2014/ נעם פרימר

הצעת חוק עידוד הצלת מזון, התשע"ה–2015, באה להתמודד עם המצב הקיים במדינת ישראל, בו מאות אלפי אזרחים חיים בחוסר ביטחון תזונתי מחד, ומאידיך כמות רבה של מזון נזרק מדי יום ביומו על ידי מסעדות, אולמות אירועים, חדרי אוכל מפעליים, בסיסים צבאיים, רשתות שיווק ובתי מלון.

מצב זה נוצר בעיקר מפני שמוסדות אלו אינם מעוניינים לתרום את המזון במקום להשליכו לפח, מחשש חשיפה לתביעות. לפי חוק האחריות למוצרים פגומים, התש"ס–1980, האחריות לפיצויים על נזק גוף שנגרם כתוצאה מפגם במוצר, לרבות מזון, מוטלת על היצרן. כמו כן, נטל ההוכחה נופל על היצרן להוכיח כי הפגם נוצר לאחר שהמוצר יצא משליטתו. זהו נטל כבד אשר מביא לכך שבעלי המוסדות האמורים מעדיפים שלא להסתכן בתרומת המזון העודף.

הצעת החוק מבקשת לקבוע פטור מאחריות פלילית או נזיקית על אדם התורם בתום לב מזון לעמותה ללא כוונת רווח שמחלקת מזון.

בנוסף, מוצע לקבוע פטור כאמור גם על העמותות לחלוקת המזון, ובלבד שהן פעלו על פי הכללים הנדרשים לעניין הובלת, אחסנת ואספקת מזון.

ברצוננו לבחון את עמדת המשפט העברי בנוגע להצעת חוק זו.

איסור בל תשחית

נאמר בתורה: "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואתו לא תקרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור: רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וקרת ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה".¹

חכמים בספרי למדים כי קיים איסור להשחית את פירות האילן קל וחומר מהאילן עצמו.²

התורה אמנם מתארת מקרה של איסור כריתת עצים בזמן מלחמה, אך חז"ל פירשו כי האיסור חל על השחתת כל דבר שיש בו תועלת; מאכלים, כלים, בגדים וכן הריגת בעלי חיים³ ואף שלא בזמן מצור.⁴ וכך פסק הרמב"ם:

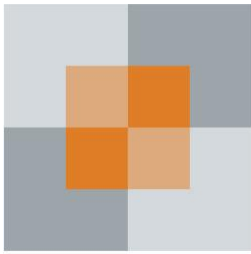
"אין קוצצין אילני מאכל... וכל הקוצץ, לוקה. ולא במצור בלבד, אלא בכל מקום, כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה— לוקה... ולא האילנות בלבד, אלא כל המשבר כלים, וקורע בגדים, והורס בניין, וסותם מעיין, ומאבד מאכלות דרך השחתה עובר ב'לא תשחית'".⁵

¹ דברים כ, יט-כ.

² שם פיסקה רג.

³ שבת קכט א, שבת קמ ב, קידושין לב א, חולין ז ב.

⁴ בבא קמא צא, ב.

מערך הקליניקות
הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת בר-אילן

השולחן ערוך אף פוסק להלכה כי אין לעשות שום מעשה העשוי להביא לידי ביזיון של דברי מאכל מחשש השחתה, וזה לשונו:

”עושה אדם צרכיו בפת (כלומר: אדם רשאי לעשות בפת כל שימוש שיחפוץ), והני מיילי דלא ממאיס ביה. אבל מידי דממאיס ביה לא.

הילכך אין מניחין עליו בשר חי, ואין מעבירין עליו כוס מלא, ואין סומכין בו הקערה אם היא מלאה דבר שאם יפול על הפת ימאס, ואין נוטלין הידים ביין בין חי בין מזוג אפילו נטילה שאינה צורך אכילה. ואין זורקין הפת משום בזיון אוכלים.

וכשם שאין זורקין את הפת, כך אין זורקין אוכלין הנמאסים ע”י זריקה.”⁶

בעל ספר החינוך עומד על טעמי המצווה:

”שהוא כדי ללמד נפשנו לאהוב הטוב והתועלת ולהידיבק בו, ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק מכל דבר רע ומכל דבר השחתה, וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות ומקרבים אותן לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגר של חרדל בעולם, ויצר עליהם בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם.”⁷

הדרכת התורה אם כן היא לצמצם כמה שיותר בזבזו מיותר והשחתה של אוכל ואם ניתן לעשות בו שימוש שאיננו מקלקל הרי שזוהי הדרך הרצויה.

מצוות צדקה

מצוות נתינת צדקה לעניי הינה מצווה מרכזית ביהדות, ואין צורך להרחיב בנוגע לחשיבותה. נביא אך מעט מהמקורות היסודיים המבססים זאת.

נאמר בספר דברים:

”כי-יהיה בך אביון מאחז אֶחֶיד בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לֹא תֵאֶמֶץ אֶת-לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת-יָדְךָ מֵאֶחֶיד הָאֲבִיוֹן: כִּי-פֶתַח תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ לוֹ, וְהֵעֵבַט תַּעֲבִיטֵנוּ דֵּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ: הִשְׁמַר לְךָ פֶּן-יִהְיֶה דָבָר עִם-לִבְּךָ בְּלַעַל לְאֹמֵר קִרְבָּה שְׁנַת-הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאֶחֶיד הָאֲבִיוֹן, וְלֹא תִתֵּן לוֹ; וְקָרָא עֲלֶיךָ אֶל-ה' וְהָיָה בְּךָ חֶטָּא: נָתַן תִּתֵּן לוֹ, וְלֹא-יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתֵּךְ לוֹ, כִּי בְגִלְל הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרַךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-מַעֲשֶׂיךָ, וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ: כִּי לֹא-יִחַדֵּל אֲבִיוֹן מִקִּרְבֵּי הָאָרֶץ; עַל-כֵּן אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ לְאֹמֵר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ לְאֶחֶיד לְעֹנֶיךָ וּלְאֲבִינֶךָ בְּאַרְצֶךָ.”⁸

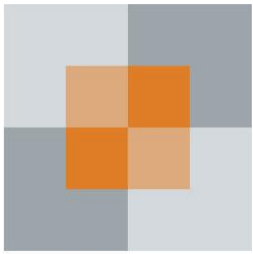
וכך פוסק הרמב”ם:

⁵ הלכות מלכים ומלחמות פרק ו הלכה ח-יב.

⁶ שולחן ערוך אורח חיים קפג.

⁷ מצווה תקכ”ט.

⁸ דברים טו, ז-יא.

מערך הקליניקות
הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר אילן

The Civil Legal Aid Clinic
in Jewish Law Tribunals

הקליניקה לסיוע אזרחי
על פי המשפט העברי

"מצות עשה ליתן צדקה לעניי ישראל כפי מה שראוי לעני, שנאמר "פתוח תפתח את ידך, לו" (דברים טו, ח). וכל הרואה עני מבקש, והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עובר בלא תעשה, שנאמר "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיד האביון" (דברים טו ז)."⁹

בנוסף קובע הרמב"ם להלכה כי מוטלת חובה קולקטיבית על הציבור לדאוג לעניי העיר משבוע לשבוע כדי שיהיה להם מזון לאכילה:

"כל עיר שיש בה ישראל, חייבין להעמיד גבאי צדקה שיהיו מחזרין על העם מערב שבת לערב שבת, ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן. והן מחלקין המעות מערב שבת לערב שבת, ונותנין לכל עני ועני מזונות המספיקין לשבעת ימים. וזו היא הנקראת קופה של צדקה."¹⁰

על מצוות הצדקה אמרו חכמים: "שקולה צדקה כנגד כל המצוות"¹¹.

הנביא יחזקאל¹² אף תולה את חורבן סדום ועמורה בחטא ההימנעות מנתינת הצדקה על אף שהיה להם את האמצעים הכלכליים לכך.¹³ וכך כאשר מוכיח הנביא ישעיה את עם ישראל על הדרך הרצויה לצום לפני הקב"ה הוא אומר: "הלוא זה צום אבחרהו... הלוא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם."¹⁴

הרמב"ם מוסיף בחשיבות מצוות הצדקה:

"חייבין אנו להיזהר במצות צדקה יתר מכל מצוות עשה... ואין ישראל נגאלין אלא בזכות הצדקה, שנאמר "ציון, במשפט תיפדה; ושביה, בצדקה" (ישעיהו כז א)."¹⁵

התנגשות בין הצו ההלכתי-מוסרי לבין החשש הנזיקי

הבעיה העומדת לפתחנו היא שמוסדות גדולים אינם מעוניינים לתרום את דברי המאכל הנותרים להם לנוקקים מחשש שכאשר האוכל יגיע אליהם הוא יהיה מקולקל. הנוקקים עלולים להינזק מהאוכל המקולקל ובכך ייפתח פתח לתביעת המוסדות בגין הנזק שנגרם. לכן הצעת החוק מבקשת לפטור מאחריות נזיקית את המוסדות אשר תרמו את האוכל. מצינו בהלכה מספר מקומות בהם ניתן פטור מאחריות נזיקית בשל ערך אחר העומד מנגד. הרמב"ם פוסק בהל' חובל ומזיק: "מי שרדף אחר הרודף להושיע נרדף, ושיבר את הכלים, בין של רודף בין של כל אדם – פטור. ולא מן הדין, אלא תקנה היא שלא יימנע מלהציל, או יתמהמה, ויעיין בעת שירדוף"¹⁶. לאמור: חז"ל פטרו את הרודף אחר הרודף מאחריות נזיקית כלפי מי שהוזק בכדי למנוע ממנו להסס מלצאת להצלת הנרדף.

⁹ הלכות מתנות עניים ז א, ב.

¹⁰ שם ט, א.

¹¹ בבא בתרא ט, א.

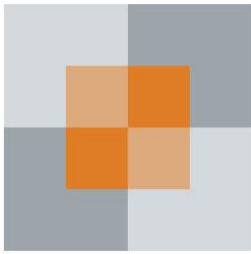
¹² יחזקאל טז, מח-מט.

¹³ רעיון זה פותח אצל חז"ל, עיין משנה אבות ה י, ועיין עוד עקידת יצחק (עראמה) בראשית שער כ (פרשת וירא).

¹⁴ ישעיהו נח ו-ז.

¹⁵ הלכות מתנות עניים, י, א.

¹⁶ משנה תורה הלכות חובל ומזיק ח, טו.

מערך הקליניקות
הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר אילן

The Civil Legal Aid Clinic
in Jewish Law Tribunals

הקליניקה לסיוע אזרחי
על פי המשפט העברי

דוגמא נוספת: חכמים פטרו מאחריות לנזק רופא מוסמך שטיפל בחולה והזיק לו בשוגג.¹⁷ הרב שמעון בן צמח דוראן (המאה י"ד-ט"ו) מסביר שהסיבה לצמצום אחריותו של רופא ששגג היא הרצון שלא להרתיע את מי שמבקש לעסוק ברפואה וחושש שתוגש נגדו תביעת נזיקין, וזה לשונו:

"ומן הדין חייבין אפילו בשוגג, דקיימא לן: "אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד", אלא שפטרו שוגג מפני תיקון העולם, לרופא אומן ועושה ברשות בית דין. שאם לא נפטרנו בשוגג, אתי לאמנועי [=עלול להימנע] מלרפאות...".¹⁸

עולה מכאן כי במקרים מסוימים, כאשר ערך חשוב עומד מנגד, ניתן על ידי חכמים פטור מאחריות בנזיקין. יש להעיר, כי קיים חילוק מהותי בין שתי הדוגמאות שהבאנו לעיל. בדוגמה הראשונה של הרודף אחר הרודף חז"ל נתנו פטור גורף למזיק על כל סוגי הנזק וללא בחינת מידת רשלנותו, ואילו בדוגמה השנייה של הרופא הפטור ניתן רק לאיש מקצוע במסגרת מלאכתו ורק לנזק הנעשה בשוגג. הסיבה להבדל בין הפטורים נעוצה בכך שבדוגמה הראשונה מדובר במצב חירום ונדרשת תגובה מיידית ובלתי מהוססת של הבא להציל. איננו יכולים לדרוש ממנו לעשות מאמץ למזער נזקים, ועל כן ניתן לו פטור גורף. בדוגמה השנייה לעומת זאת, מדובר בפעילות השוטפת והיומיומית של הרופא, והוא יכול וצריך להשתדל כמה שיותר שלא ייגרם נזק, אשר על כן חז"ל פטרו אותו רק אם פעל על פי הנהלים והנזק שגרם היה בשוגג. הבחנה זו חשובה לעניינו, מאחר ועל פי ההצעה הפטור מנזק יינתן רק כאשר הפעילות נעשית על פי נהלים תקינים מקובלים שהנהוג על פיהם הסיכויים רבים שמעשיו לא יגרמו נזק.

סיכום ומסקנות

דומה כי במציאות המתוארת שבה אפשר על ידי פטור נזיקי להועיל למשפחות רבות נזקקות וכן למנוע השחתה של מזון איכותי רב, רוח התורה תעודד מתן פטור מאחריות על המוסדות התורמים את המזון. יודגש, כאמור כי בהצעת החוק מוצע שדברי המזון יעברו בדיקות קפדניות על ידי העמותה לחלוקת המזון, ייקבעו תנאים לאיכות האוכל, שימורו, ודרכי שינועו, וכך יצומצם החשש מפגיעה נזיקית. כמו כן מוצע להקים גוף ממלכתי אשר יבטח את העמותה האחראית על שינוע וחלוקת דברי המאכל ואת עובדיה. כך שאם בכל זאת הוזק מאן דהו מהמזון הנתרם הוא יפוצה על ידי חברת הביטוח ולא יפסיד את זכויותיו.

¹⁷ תוספתא (ליברמן), גיטין ג, ח-ט, בבא קמא ו, יז. שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שלו, סעיף א

¹⁸ תשב"ץ, חלק ג, סימן פב